

Чухрай Л. О.

ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ В МАКЕТАХ ВИЗНАЧНИХ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНИ

Статтю присвячено проблемам методики створення в музеях макетів визначних археологічних пам'яток України та окремого музею макетів. Розглянуто засади та послідовність виготовлення макетів, їхні особливості для різних епох та призначення. Головними чинниками створення макета є ступінь унікальності пам'ятки, їхня достатня, краще повна вивченість, необхідні музейні площі під макет, оптимальний масштаб для глядача, пора року, що відповідає події. Макет має бути створений на основі точних карт місцевості, результатів розкопок, з довготривалих матеріалів.

Ключові слова: археологічна пам'ятка, макет, музейна експозиція, атрактивність.

Археологічні пам'ятки є необхідним елементом будь-якої експозиції музеїв історичного чи історико-краєзнавчого профілю. Багата археологічна спадщина України представлена в експозиціях різноманітними знахідками. Речові експонати доповнюються численними фотографіями, муляжами, реконструкціями знарядь тощо. Набагато рідше в експозиціях музеїв представлені макети археологічних пам'яток. Переважно такі макети є одними з центральних стендів в експозиції. Далеко не всі археологічні пам'ятки можуть бути перенесені до скансенів чи відтворені в них на місцевості. Макет дає змогу це зробити з меншими витратами та на меншій площі. Отже, макетування є справою актуальною.

Метою цієї статті є висвітлення місця та ролі макетів в археологічній та взагалі історичній експозиції. Макети в музейній експозиції використовують досить давно, проте вони ще не обговорювались у музеєзнавчій літературі.

Цілі суспільства здійснюються не в політиці, не в економіці, а культурі [3, с. 523]. Від розвитку культури, від її рівня залежить міцність суспільства та його здатність до подальшого розвитку. Культура невід'ємна від культу предків, від шанування могил та пам'ятників минулих епох. Вона пишається своєю давниною, нерозривним зв'язком із славетним минулим. Таким нерозривним зв'язком є пам'ятки давньої культури. Пам'ятка давньої культури є певним кодом. При цьому цей код не є суворим, чітко визначеним науковим терміном, а є, за визначенням Р. Барта, асоціативним полем, значенням, яке має надтекстову організацію [2, с. 455–456].

Під час відвідування пам'ятки між глядачем та об'єктом відвідування відбувається акт комунікації. Як пише Ю. М. Лотман, комунікативний акт може бути здійснений лише за умови хоча б часткового збігу інформаційних кодів адресанта та адресата [13, с. 64]. Культурологічний текст, закодований у виявленій пам'ятці давньої культури, залишається незрозумілим без декодування для відвідувача, туриста тощо. Для подолання цього становища необхідно провести низку заходів, результатом яких є відтворення, музеєфікація пам'ятки. Тобто приведення пам'ятки давньої культури до стану, який є зрозумілим глядачам.

Найперспективнішим типом музею для відтворених пам'яток давньої культури має стати скансен. Саме в цих музеях будуть зосереджуватися ті пам'ятки давньої культури, які немає можливості відтворити на місці їхнього розташування. Там само можуть бути відтворені і копії пам'яток, які через певні обставини не були збережені вчасно.

У результаті цього процесу між текстом та аудиторією складається відношення, яке характеризується не пасивним сприйняттям, а має природу діалогу [13, с. 169]. Відсутність цього діалогу робить текст таким, який не дешифрується. Під час відвідування екскурсантами музею між ними та музейними експонатами виникає комунікація, яка має назву «музейна».

Поняття «музейна комунікація» ввів до наукового обігу канадський музеолог Д. Камерон [22, с. 330]. За Д. Камероном, «музейна комунікація» – це процес спілкування відвідувача з музейними експонатами, які являють собою «реальні речі». Сутність цього спілкування полягає

у тому, що музейники, які створювали експозицію, вибудовують за допомогою експонатів особливі невербальні просторові висловлювання. З іншого боку, відвідувач має вміння розуміти мову речей [22, с. 330].

Музейна комунікація є найважливішою складовою характеристики процесу взаємодії музейної експозиції та відвідувача. Значною мірою вона залежить від атрактивності самої експозиції. Звичайно, скансен має найвищу атрактивність. Але далеко не всі пам'ятки давньої культури, археології можуть бути перенесені до скансенів. Не всі розкопані пам'ятки збереглися так, щоб їх можна було відтворити у скансені. Михайлівське поселення [12] було видатною пам'яткою археології, але від нього не залишилося жодного автентичного каменю. Тому відтворення у скансені буде лише макетом поселення.

Створення макетів археологічних пам'яток для музейних експозицій до сьогодні залишається справою самого музею. Будь-яких методик або рекомендацій у цьому питанні не існує. Тому якість самого макета залежить від ступеня кваліфікації та міри обізнаності людей, відповідальних за створення таких макетів. Прикладом науково точних та водночас високохудожніх макетів є панорама Києва часів Ярослава Мудрого в Національному історичному музеї України, макет міста Володимира в археологічному музеї Інституту археології НАНУ, макет давнього Вишгорода у Вишгородському історичному музеї. Перелік таких макетів можна продовжити. Проте вони є поодинокими в музеях. Це пов'язано із великою вартістю створення макета, недостатньою для його експонування площею, браком кваліфікованих спеціалістів тощо. Значна кількість археологічних пам'яток взагалі не піддається макетуванню, хоча і заслуговує на нього. Спробуємо визначити вимоги до об'єктів, які мають піддаватися макетуванню, та певні рекомендації щодо їх виконання.

По-перше, об'єктом макетування в музеях мають бути найвизначніші пам'ятки археології. Необхідно, щоб це були пам'ятки із статусом загальнонаціонального значення. Наприклад, Кам'яна Могила, Межирицька стоянка, Михайлівське городище [1] тощо.

По-друге, це мають бути пам'ятки або повністю досліджені, або дослідження яких охоплює більшу частину площі пам'ятки. Це можуть бути великі пам'ятки на зразок Ольвії чи Тири [10], дослідження яких може тривати десятиліттями. Так, серед трипільських пам'яток макетуванню підлягають Коломійщина 1, Бернашівка [8]

тощо. Можна також макетувати й поселення, добре розвідані, розкопки на яких лише дають уявлення про окремі частини поселення та об'єкти, які розташовані на них. Прикладом таких пам'яток є великі трипільські поселення (гіганти) на зразок Майданецького, Тальянок, Доброводів, Володимирівки [8] (Видейко) тощо.

По-третє, вибір масштабу макета залежатиме від можливостей самого музею, площі, яка може бути виділена під макет. Дрібномасштабні макети не будуть наочними, їхня інформативність буде низькою. Розрахунок масштабу макета має враховувати не тільки саму пам'ятку, а й навколишню місцевість. Інколи це можна намалювати на задній стінці за макетом.

Визначальним масштабом при виборі пропорцій макета є розмір фігурок людей, які мають бути присутні на ньому. Без людини та навколишнього середовища в макеті зменшується його достовірність та наочність, зрештою, його атрактивність.

Визначивши масштаб і пропорції макета, можна перейти до його виконання. Перш за все, треба зробити ландшафтну основу макета. Для цього можна використати великомасштабні карти пам'ятки чи місцевості, де розташована пам'ятка, макет якої відтворюють. Для цього потрібні карти масштабом від 1:50 до 1:100. Топографічною основою макета можуть слугувати картонні пластини, вирізані за ізолініями карти. Топографічний рельєф може бути виконаний також з пластиліну та відтворений потім у гіпсі. На великих макетах топографічна основа може бути виконана з піску з наступним його закріпленням (клеєм, фіксатором тощо).

Остаточне формування топографічної основи макета здійснюють за допомогою алебастрової шпатлівки. Для кращого сприйняття змісту макета необхідно вибрати пору року, за якою здійснюють реконструкцію. Пору року треба обирати відповідно до події, яка реконструюється. Наприклад, взяття Києва татарами-монголами сталося взимку 1240 року. Тому, звісно, макет має бути із зимовим пейзажем. Хрещення Русі в Києві відбулося влітку 988 року, тому гама кольорів має бути загалом зелена.

У тому випадку, якщо точна дата події невідома або сам макет не пов'язаний з конкретними подіями, за основу реконструкції краще брати літо. Літне різнобарв'я загалом сприяє кращій атрактивності макета.

Наступним етапом створення макета є детальне вивчення результатів археологічних досліджень пам'ятки. Передусім вивчають повністю

досліджені об'єкти: житла, ділянки оборонних стін, господарські приміщення, майстерні, гончарні печі, мости, пристані та інше. Результатом цього вивчення буде створення детальних графічних реконструкцій цих об'єктів. Тільки після цього можна розпочинати відтворювати їх в обраному масштабі.

Основою розташування окремих об'єктів на макеті є генеральний план розкопок пам'ятки. Можна, звичайно, створювати копії окремих об'єктів безпосередньо на макеті. Проте краще робити їх окремо з наступним перенесенням на своє місце. Для виконання складових макета використовують різні матеріали: дерево, пап'є-маше, пластик, епоксидні смоли, гіпс, папір тощо. Залежно від обраного матеріалу застосовують відповідну технологію. Для гіпсу використовують пластилін або глину з наступним виготовленням форми та відливкою об'єкта. Для пластику чи епоксидних смол також потрібно зробити форму з штучного каучуку. Останні є довготривалими і можуть бути використані для виготовлення багатьох макетів. Дерев'яні споруди макета слід робити також із дерева. Для цього підійдуть хвойні породи (сосна, ялина) або береза. Такі важкі для обробки породи, як дуб, бук, граб, клен, груша, використовують лише для виконання дрібних деталей конструкцій, позаяк властивості таких порід дерева дають змогу виробляти мініатюрні речі. Для надання більшої автентичності дерев'яні конструкції піддають штучному старінню.

Після виготовлення кожний з об'єктів потрібно розфарбувати у природні кольори. Для цього знов звертаємося до аналізу результатів археологічних робіт. При визначенні кольорів треба брати до уваги те, що окремі кольори можуть бути комплексними та в процесі фосилізації розкладатися на складові.

Вільні місця макета мають бути заповнені макетами дерев, імітацією доріг, річок, озер тощо. Їх наявність залежить від природного ландшафту пам'ятки. Створений макет буде окрасою будь-якої історичної експозиції.

Можливо, є сенс створювати не один макет, а низку макетів, які б репрезентували всі етапи розвитку археологічних пам'яток України. В перспективі можна ставити питання про створення музею археологічних макетів пам'яток, які не можуть бути відтворені у скансенах. Реєстр таких пам'яток досі не складено.

До цього реєстру ми можемо віднести стоянку Королеве на Закарпатті, Мізинську стоянку, Анетівку-II, Амвросіївське кістковище [9],

Михайлівське поселення, поселення на острові Байда [17], поселення Пустинка [4], поселення Усове озеро [5] з комплексом копалень біля м. Перевальськ [6; 7], поселення Матвіївка-I [14]. В Криму музеєфікацію варто починати з низки пов'язаних долиною Бельбеку пам'яток: Шан-Коби, Мурзак-Коби та Фатьма-Коби [21].

Серед пам'яток доби пізньої бронзи півдня України слід почати музеєфікацію зі скупчення поселень на Південному Бузі (Бузьке, Виноградний сад, Щуцьке) [20].

Серед неолітичних та енеолітичних поселень для музеєфікації придатні поселення-гіганти трипільської культури: Тальянки та Майданецьке. Створення на їхній базі заповідника «Трипільська культура» є запорукою того, що стосовно цих пам'яток процес музеєфікації буде успішно розвиватися. Для доби раннього залізного віку першочерговій музеєфікації підлягають лісостепові скіфські городища: Більське, Трахтемирівське, Немирівське, Басівське [9] тощо. Одним з перших городищ, на якому можна відпрацювати технологію відтворення пам'яток такого типу, є городище скіфів на о. Хортиця в межах Національного заповідника Хортиця [15].

Серед античних пам'яток, де музеєфікація відбувається успішніше за інші епохи, головну увагу має бути сконцентровано, як вважають фахівці, на відтворенні ансамблів центральних частин міст Ольвії, Пантікапея, Тири, Херсонеса. Крім цього, в наявних заповідниках доцільно розробити програму відтворення сільських ансамблів, окремих виробничих комплексів тощо.

Серед поховальних пам'яток на першочергову музеєфікацію заслуговують переважно кургани. Серед них на місці розташування має бути відтворено Молочанське святилище [18], курган Кемі-Оба, Мелітопольський та Бердянський кургани, Гайманову могилу [9]. Має бути вжито заходів щодо збереження останнього нерозкопаного царського скіфського кургану Нечаєва могила на Дніпропетровщині. Унікальною пам'яткою доби середньовіччя залишається Чингульський курган, що на околицях Токмаку [16].

Окрім розглянутих вище першочергових об'єктів, до реєстру пам'яток, що підлягають музеєфікації, треба занести Добраничівську стоянку та стоянку Межирічі, які вже музеєфіковані. За своїм значенням та станом збереженості відкритих залишків вони є першими у рейтингу пам'яток, які підлягають музеєфікації. Аналіз інших археологічних пам'яток з метою занесення їх до реєстру пам'яток, які підлягають музеєфікації у першу чергу, треба продовжити.

До пам'яток, які мають бути перенесені до скансенів або відтворені там, ми відносимо житлові споруди неолітичної та енеолітичної доби [19]. Ґрунтові могильники менш атрактивні, і тому серед них на відтворення у скансенах заслуговують окремі поховання Маріупольського та Микільського могильників, могильників Софійського типу трипільського часу [11]. До скансенів мають бути перенесені і такі визначні пам'ятки, як енеолітичні кургани [1]. У скансенах може бути відтворено також більшість ґрунтових і окремих курганних поховань носіїв ямної, катакомбної, багатопружкової культур, зольників, ранніх слов'ян, сарматів, черняхівської культури тощо [9].

Отже, побудова макетів для археологічної експозиції музеїв історичного профілю є важливою складовою створення міцної музейної комунікації. Натурний макет за відсутністю чи неможливістю перенесення пам'ятки до скансену є єдиним способом донесення до широкого загалу відвідувачів видатних пам'яток археології, які досліджувалися в минулому. Гарний макет навіть може конкурувати із відтворенням пам'ятки у скансені, оскільки дає змогу побачити в цілому всю пам'ятку з висоти пташиного польоту. Можемо бути впевненими, що музей макетів видатних пам'яток археології стане прикрасою музеїв історичного профілю України.

Список літератури

1. Археология Украинской ССР : в 3 т. / [гл. редкол. : И. И. Артеменко (гл. ред.) и др.] – К. : Наук. думка, 1985.
2. Барт Р. Избранные работы : Семиотика. Поэтика : пер. с фр. / сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Прогресс ; Универс ; Рея, 1994. – 616 с.
3. Бердяев Н. А. Философия творчества, культуры и искусства : в 2 т. / [вступ. ст., сост., примеч. Р. А. Гальцевой]. – М. : Искусство : Лига, 1994. – (Серия «Русские философы XX века»). – Т. 1. – 1994. – 541, [1] с.
4. Березанская С. С. Пустынка – поселение эпохи бронзы на Днепре. – К. : Наук. думка, 1974. – 151 с.
5. Березанская С. С. Усово озеро. Поселение срубной культуры на Северском Донце. – К. : Наук. думка, 1990. – 149 с.
6. Бровендер Ю. М., Шубин Ю. П. К вопросу о рудниках Нагального кряжа Донецкого бассейна // Археология восточноевропейской лесостепи. – Вып. 18. – Воронеж, 2004. – С. 130–137.
7. Бровендер Ю. М., Прякин А. Д., Отрошенко В. В., Саврасов А. С. Работы украинско-российской экспедиции на Каргашском рудопроявлении (Украина) // Археологические открытия 2001. – М., 2002. – С. 506–508.
8. Відейко М. М. Комп'ютерні реконструкції поселень та жител трипільської культури // Трипільська цивілізація у спадщині України: наук. конф., 30–31 трав. 2003 р.: тези доп. – К., 2003. – С. 267–271.
9. Давня історія України: в 3 т. / НАН України ; Ін-т археології ; П. П. Толочко (ред. кол.). – К. : Наук. думка, 1997.
10. Крыжицкий С. Д. Архитектура античных государств Северного Причерноморья. – К. : Наук. думка, 1993. – 246 с.
11. Круц В. А. Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья. – К. : Наук. думка, 1977. – 160 с.
12. Лагодовська О. Ф., Шапошникова О. Г., Макаревич М. Л. Михайлівське поселення. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 216 с.
13. Лотман Ю. М. История и типология русской культуры. – СПб. : Искусство-СПб, 2002. – 768 с.
14. Никитин В. И. Матвеевка I – поселение катакомбной культуры на Южном Буге // Советская археология. – 1989. – № 2. – С. 136–150.
15. Остапенко М. А. Оборонні споруди скіфського Совутинського городища (до музеєфікації пам'ятки) // Археологічні пам'ятки Хортиці та їх музеєфікація. – Запоріжжя : Дике Поле, 2006. – С. 116–131.
16. Отрошенко В. В., Рассамакін Ю. Я. Половецкий комплекс Чингульського кургану // Археологія. – Вип. № 53. – К., 1986. – С. 14–36.
17. Пустовалов С. Ж. Многослойное городище на о. Малая Хортица (Байда) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 1998. – Вип. IV. – С. 162–188.
18. Пустовалов С. Ж. Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я. – К. : Шлях, 2005. – 412 с.
19. Телегін Д. Я. Дніпро-донецька культура. – К. : Наук. думка, 1968. – 259 с.
20. Фоменко В. М., Шевченко Н. П., Балушкін О. М. Роботи Миколаївської експедиції у зоні Південно-Української АЕС // Археологічні відкриття в Україні 2000–2001 рр. – К., 2002. – С. 252–253.
21. Чухрай Л. О., Пустовалов С. Ж. Найвизначніші пам'ятки археології України. Перспективи музеєфікації. – К., 2014. – 202 с.
22. Юрєнева Т. Ю. Музееведение. – М. : Академический Проект, 2003. – 559 с.

L. Chukhrai

PROBLEMS OF RECONSTRUCTION OF OUTSTANDING MONUMENTS OF UKRAINE IN MOCK-UPS

The article covers problems of a miniature creation technique for outstanding archaeological sites exhibited within museums and specific miniature museum projects.

Rich archaeological heritage of Ukraine is presented in expositions with various findings. Numerous photos, models, and tools are exhibited together with physical artefacts. Archaeological sites could be rarely found within exhibits. Primarily, these miniatures are exhibited within one of the central marquees. Not all archaeological sites can be moved to skansens or reproduced in-situ. Miniatures are used for a long

period in expositions. However, the role of the miniatures in the exhibition and special analysis have not been yet discussed in the museum literature.

The quality of the miniature depends on the experience and background of the architects of the models. Kyiv view during Yaroslav the Wise exhibited in the National Historical Museum of Ukraine; a miniature of Volodymyr the Great's town exhibited in the Archaeological museum of Archaeology Institute of the National Academy of Sciences; miniature of ancient Vyshgorod exhibited in Vyshgorod historical museum are examples of scientifically exact and highly artistic miniatures at the same time. However, they are rarely exhibited in museums. A substantial amount of archaeological sites defy modelling, although are worth it.

Museums remain responsible for creating miniatures of archaeological sites. Requirements should be defined as no specific methods or recommendations exist.

First, the most significant archaeological sites should be miniaturized; in particular, those are archaeological sites of general national importance.

Second, sites should be either fully or mostly investigated.

Third, the choice of the miniature scale should depend on the museum capacity, the space which can be used for exhibiting the miniature. The size of people's figures, which should be a part of the miniature, is the determining parameter in miniature scaling. Miniature apart from people and environment is less accurate, less impressive, and less attractive.

Fourth, cardboard plates and other materials can be used as a base of a miniature. The relief may be reproduced in plaster.

Fifth, the exhibition season should correspond to the reconstructed event for a better perception of the miniature. For instance, the conquest of Kyiv miniature should have a winter landscape, as this episode took place in winter of 1240. Christianization of Rus' in Kyiv took place in summer of 988, so green should dominate among the landscape colours.

In-depth study of the archaeological monuments, research and creation of the detailed graphical reconstructions is the initial stage of the miniature creation. Reconstruction on the appropriate scale could be started only after this stage. A monument site excavations plan is the principle of individual objects arrangement.

Creation of a model series, aiming to represent all stages of Ukrainian archaeological sites development, would be necessary. In future, the question of creating museums with the archaeological sites miniatures which are impossible to reproduce in skansens, could be raised.

The most promising type of museum for reproduced monuments of the Ancient Culture is skansen. These types of museums should exhibit miniatures of the monuments which are impossible to be reproduced at their real location. There can also be reproduced copies of monuments which have not been saved in time due to some reasons.

Keywords: archaeological site, miniature, museum exhibition, attractiveness.

Матеріал надійшов 15.10.2016